

YABANCI KELİME KULLANIMI, EĞİTİM VE ÖĞRETİMDE TÜRKÇE

Hamza ZÜLFİKAR

Türk Edebiyatının tanınmış şair ve yazarlarından Ahmet Haşim, ölü-
müne yakın bir tarihte (1933) *Frankfurt Seyahatnamesi* adlı eserini
yazmış. Eserin ilk sayfasındaki yazının başlığı *Harikulade* sözüdür.
Bunun hemen altında bir de *Mukaddime* başlığı yer alıyor. Bir buçuk sayfa
tutan bu yazının içinde *alelade, bu itibarla, mahsul, memba, mahlûk, ameliye,*
zaruri gibi bugün için kullanım sıklığı azalmış kelimeler geçiyor.

Yazının başlığında geçen *mukaddime*, Türkçeleştirme çalışmalarında *ön*
söz kelimesiyle karşılandı. Ancak *ön söz* önerisi *mukaddime*'den çok, İngiliz-
cedeki *preface* kelimesinin karşılığı olarak ileri sürüldü. *Mukaddime* de bu
arada tarihe terk edildi. *Preface* kelimesindeki *-pre* ön eki dikkate alınarak
ve *preface* yazımı örnek tutularak bu kelime uzun yıllar *önsöz* biçiminde bi-
tişik yazıldı. Daha sonra *mukaddime* ve *preface* için *sunuş, söz başı, ön deyi*
önerileri yapıldı ve bu kelimeler kitapların ilk sayfalarında yer aldı. Bunların
yanında *başlarken* biçiminde kullanım da oldu. Böylece *ön söz, sunuş, söz*
başı, ön deyi terimleri de dilde yerini aldı; bir kavram değişik kelimelerle
ifade edildi. Bu arada *ön deyiş* önerisi de gündeme girmişti. İsbetli olarak
ön deyiş sözü *prologue* kelimesine karşılık oldu. Ancak *prolog* kullanımı terk
edilmedi.

Konu ile ilgili olarak *ön söz* kelimesinin bitişik mi ayrı mı yazılacağı
sorunu bundan otuz, otuz beş yıl önce ortaya çıktı. Başbakanlığa bağlanan
Türk Dil Kurumunda yazım ve sözlük çalışmaları sürdürülürken “Türkçede
ön ek yoktur, *-pre* ön ekli *preface* yazımına bakıp *ön söz*'ün bitişik yazılma-
sı doğru değildir.” diye bir görüş kabul edildi. Öte yandan Türkçeleştirme
çalışmalarında Doğu ve Batı kökenli kelimeler aktarma veya çeviri yoluyla
Türkçe köklere ve eklere dayandırılırken *ön* kelimesini içeren *ön lisans, ön*

ek (sufiks), *ön denetim*, *ön tahmin*, *ön eleme*, *ön bilgi*, *ön kayıt*, *ön izleme*, *ön seçim*, *ön koşul* (*ön şart*) gibi kelimeler de ayrı yazılmaya başlandı. Bugün uygulamaya bakıldığında bunların bitişik yazıldığı veya yazımlarında istikrar olmadığı görülmektedir. Bu konuda eğitimcilerin, bazı yazarların bitişik yazma, Batı kökenli kelimelerin yazımına uyma gibi ısrarlı tutumlarından kaynaklanmaktadır. Eğitim basamaklarında okutulan ders kitaplarında, yapılan yayınlarda, yazılan makalelerde bu dağınıklığı, direnmeyi görmek mümkündür. Bunun için herhangi bir kitabın ilk sayfasında bitişik yazılan *önsöz* kelimesine bakmak yeterlidir. İşte bu durumda doğru ve kurallı yazma, dilde birlik sağlama görevi okullardaki eğitim ve öğretime bağlı oluyor. Öğretim elemanı öncelikle yazım birliği üzerinde durmalıdır.

Meselenin bir boyutu da önerilmiş kelimelerin anlamlarıyla ilgilidir. *ön ayak olmak* birleşik fiilinde *ayak* kendi anlamında olmadığı için *önayak* bitişik yazılır. *Öngörü* sözü de böyle değerlendirilir ve bitişik yazılır. Meseleye bir de bu gözle bakmak gerekiyor.

İşin garip tarafı Türk Dil Kurumuna basılması için gönderilen kitapların başında da *ön söz*'ün bitişik yazıldığı sık görülür. Türk Dil Kurumu Başkanlığı, gelen eserin basılması veya basılmaması için inceleyicilere gönderdiği resmî yazıda söz konusu eserlerin *Yazım Kılavuzu*'ndaki kurallar dikkate alınarak incelenmesini ister. Bu incelemecilerden biri de benim. Fazla söz etmek veya kişi ve eser adı vermek istemiyorum. Yalnızca şunu söylemekle yetineyim. Her düzeyde dili gereği gibi kullanmak, yazımda birleşmek, eser yazılırken uygun kelime seçimi yapmak konusunda ihmal var.

Bitişik veya ayrı, farklı tutumlar sürüp gelmektedir. Batı kökenli kelimelerin yazımına uyup kelimeleri bitişik yazmaktan daha beteri, Batı kökenli kelime ve terimlerinin Türkçeleri var mı yok mu diye düşünmeden onları olduğu gibi özgün yazımlarıyla dile sokmak çağımızın hastalığı hâline geldi. Fransızcadan gelen *teori* ve *teorik* kelimeleri nazariye ve nazari biçiminde karşılanmış. Cumhuriyet Dönemi'nde bunların yerine *kuram*, *kuramsal* öne sürüldü. *Kuram* ve *kuramsal* gereği gibi anlatılıp tanıtılmadığından, hangi sözlerin karşılığı olduğu belirtilmediğinden, okullarda bu tür kelimeler işlenmediğinden, daha doğrusu terimler ders konusu yapılmadığından bunların kullanım sıklığı sınırlı kaldı; teori, teorik yaygınlaştı. Bu arada bedelli askerlik konusu gündeme geldiğinde *nazari* ve *tatbikî* kelimelerini duymaya başladık. Burada *nazari* yani *teorik* sözlerinin yerine kuramsal geçemedi. *Tatbikî* sözüne karşılık *uygulamalı* ise *nazari*, *teorik* yanında daha çok ilgi

gördü. *Uygulamalı* yapıcı kurallı olup *tatbikî*, *teorik* sıfatları gibi o da *-lı* ile sıfat olarak türetildi.

Ahmet Haşim'in yazı başlığında yer alan *mukaddime* sözünden sonra başlıktaki *harikulade* kelimesine gelelim. Türkçeleştirme çalışmalarında *mahsul* yerine *ürün*, *memba* yerine *kaynak*, *tediye* yerine *ödeme*, *bahsetmek* yerine *söz etmek*, *mahlûk* yerine *yaratık* gibi pek çok kelime, terim dile kazandırılırken *harikulade* örneğinde olduğu gibi bazıları da gözden çıkarıldı; bir karşılık bulunmadı; unutulmaya terk edildi. Böylece unutilenler dilde bir boşluk yarattı; anlatım imkânları kısıtlandı; geçen yüzyılda yazılmış eserler nerdeyse okunmaz hâle geldi. Bu eserlerin okutulması bir kenara itilince ders kitabı yazarları okunacak metinleri kendileri yazmaya başladı. Kitaplara konan metinler yavan, cansız, söz varlığı dar bir hâl aldı. İçinde bir iki Doğu kökenli kelime var diye edebî eserlerden parçalar okutulması ihmal edildi.

Ahmet Haşim'in bu bir buçuk sayfalık yazısında geçen yukarıda verdiğim *mahsul* (*ürün*), *memba* (*kaynak*), *tediye* (*ödeme*), *bahsetmek* (*söz etmek*), *mahlûk* (*yaratık*) gibi kökeni yabancı kelimelerin bugün Türkçe kelimelerle karşılanmış olmasına rağmen *fevkalade*, *harikulade*, *alelade*, *bu itibarla*, *vakta ki* gibi kelimeler karşılıksız kaldı.

A. Haşim'in bu yazısında değindiği *alelade* ve *harikulade* kelimeleri metinde şöyle geçiyor:

Öküz *aleladedir*, ağaç *aleladedir*, vakta ki öküz ağaca çıkar, *harikulade* vücut bulur.

Denebilir ki *harikulade* yerine burada *olağanüstü* sözü var. Bu cümleye de uyuyor. Benim bildiğime göre *olağanüstü* sözü *fevkalade* yerine önerildi, buradan *fevkalade* hâl, *olağanüstü* durum ile karşılandı.

Ahmet Haşim'in bu yazısında; “İnsan, ... etrafında görüp bıktığı şeylerin o yorucu *aleladelik*inden bir müddet kurtulabilmek ümidiyle seyahate çıkar.” cümlesinde bugün için kullanımı azalmış *aleladelik* sözü geçiyor. *Aleladelik* yerine ne önerilmiş veya *alelade bir eser* sözü yerine Türkçe ne geçebilir diye düşünüyorum da uygun bir karşılık bulamıyorum. Bu kelime R. Halid Karay'ın “İstanbul Geldi! İstanbul Gitti!” başlıklı yazısında da geçiyor. “İstanbul vapuru da nedir ki? Nihayet ufacak, *alelade*, emsali denizlerde kaynaşan bir tekne.” (36. s.)

Bu tür anlam yüklü kelimeleri dile getirirken basitçe “Arapça kelimeleri savunuyor” sözüyle suçlanacağımı biliyorum. Elli yıldır yazdıklarım, kelime seçimindeki tutumuma bakıldığında sürekli Türkçeden yana olmuş, di-

lin kurallarına uygunluğunu gözetmişimdir. Üzerinde durduğum konu, karşılığı bulunamayan ama dilde bir kavramı ifade eden bu tür kelimelerin ders kitaplarına girmemesidir. Derslerde Türkçe karşılığı olanların anlatılması ve tanıtılmasıdır.

Farsça tamlama kuralına göre türetilmiş *vicdan-ı içtimaiye*, *eşya-i zatiye* sözlerini savunmuyorum. Türkçe tamlama kuralına göre *toplum vicdanı*, *kişisel eşya* uygun birer karşılık olmuştur. Asıl mesele; herhangi bir Türkçe söz önerilmemiş, unutulmaya yüz tutmuş ama belli bir kavramı karşılayan kelimeleri gündeme getirmektir. Düne kadar kullanılan *suret-i mahsusa* veya *suret-i mahsusada* artık sözlüklerden de çıkarılmıştır. Y. Kadri Karaosmanoğlu'nun *Yaban* romanında geçen *istiskal etmek* yerine herhangi bir kelime önerilmemiş, *tevil etmek* de böyle, sözlükler bunlara karşılık göstermiyor, tanım vermekle yetiniliyor. "Bir şeyi olduğundan farklı göstermek." anlamında *takiye yapmak* dilde bir kavramın karşılığıdır. Bugünlerde siyaset dilinde geçiyor, "olduğundan farklı göstermek, amacını gizlemek" anlamında kullanılıyor.

Unutmamak gerekir ki bir kelimenin anlamını bilmek ile kelimeyi kullanmak farklı şeydir. Öncelik anlamı bilmek, anlamı bilinmeyen kelimeyi sözlüklere bakıp öğrenmektir. Bir dili gereği gibi kullanmak, yazılanlardan bir anlam çıkarmak, uygun kelimeler seçmek o kadar da kolay değildir. Emek ve birikim ister. Bizde sözlüğe bakma anlayışı farklıdır. Sözlüğe İngilizce bir kelimenin ne demek olduğunu öğrenmek amacıyla bakılır.

Yazıya başlık koymak da zor iştir. Kısa ve özlü bir başlık bulmak insanı günlerce düşündürür. Yazı yazılıp gözden geçirilirken başlığı değiştirdiğim çok olmuştur. Gazetelere bakıyorum; yazı başlıkları bir cümle olmuş. Yazılacak bir konudan kısa ve özlü bir başlık çıkartılamıyor. Bazı bilimsel makalelerde de bunu görüyorum.

Okuma, yayın organında telaffuz etme ayrı bir sorundur. *Online ödeme* sözüne bakıyorum. Kimisi *anlayn ödeme* kimisi de *onlayn ödeme* diye okuyor. "Ekonomik sınıftan en üst *segmente* kadar her türlü marka araç kiralama ödemelerine *online* gerçekleştiren müşterilerine yüzde 30 oranında indirim sunuyor." (Sözcü, 23 Ağustos 2017, 6. s.)

Pozitif ayrımcılık, *pasif kalmak* çağımızın yabancı Türkçe kelimelerle oluşturulmuş yeni örnekleridir. *Müspet*, *menfi* idi; Türkçe *olumlu*, *olumsuz* oldu. Şimdi *Hayata pozitif bakıyor* (21.08.2017, *Hürriyet*, 4. s.) örneğinde *olumlu* sıfatı yerini *pozitif*e bırakıyor. *medya fenomeni olmak* (*Milliyet*, 23

Ağustos 2017, 26. s.), bir anda *sosyal medya fenomeni* hâline gelmek çekiciliği *fenomen* kelimesinin sıklık derecesini artırdı. Kime baksanız elinde bir telefon, “Sosyal medya aracılığıyla birçok insanla tanışıyorum, iyi vakit geçiriyorum” sevdasında; dil kimsenin umurunda değil; insansız, nefessiz bir yaşama doğru gidiliyor.

Göztepe maçında ilk 11 oynayan futbolcular rejenerasyon (yenileme) çalışması yaparken diğerleri kondisyon ve pas çalışması gerçekleştirdi. (Milliyet, 23 Ağustos 2017, 27. s.) Artık yayın organlarının dili budur. Ben de bunların hangi anlamda kullanıldığını bu yaşta öğrenmeye çalışıyorum.

Devlet adamlarından biri *bankacılık kesiminde* sözünde *sektör* yerine uygun bir kelime olan *kesim*'i kullandı. Unutmamak gerekir ki bunun bir de sıfatı *sektörel* var. *Kesim* sözü güzel de sıfatı ne olacak? *Özel sektör* resmî dile girdikten sonra artık geç kalmış oluyoruz. *Sektörel bazda* sık geçen sözlerden biridir. Düşünüyorum da *baz* yerine *temel* deriz. Âlâ ama *temel* de Rumca. Halk ağzında bir de *temel* anlamında *him* var o da Ermenice.

Devlet adamlarının konuşmalarını yapılan yayınlarda ilgiyle dinliyorum. *İpler gerildi, İpler kopma noktasına geldi, İpler koptu kopacak, İpleri kopardı.* Bir olayın safhaları ilgi çekici sözlerle ifade ediliyor. Bu da Türkçenin kıvraklığı, anlatımdaki canlılığı. Devlet adamlarının konuşmalarında değişik söz varlıkları geçiyor. *Çatal kazık toprağa girmez.* Bu, bir atasözüdür. Bu sözün yüklemi, geniş zamanda söylenmiş. Atasözlerinin deyimlerden ayrılan özelliklerden biri, atasözünün geniş zamanda söylenmiş olmasıdır. Kanal D'nin “Çarkıfelek” adlı programında ekrana harfler yansıtılarak sözün bütünüünün bulunulması isteniyor. Geçen bir yarışmada sorulan söz *Ateş olmayan yerden duman çıkmaz* idi. Bu bir atasözüyken ve geniş zamanda söylenmişken ekranın altında “deyim” diye yansıtıldı. Bunun başka örnekleri de oldu. Deyim ile atasözünün birbirinden ayrılmasını eğitimciler öğretecek ki hayata atılanlar da onları yerinde kullansın. Ders kitaplarında deyim, atasöz, kalıp söz, hikmet, birleşik fiil terimleri örnekleri ve incelikleriyle, benzer ve ayrılan taraflarıyla yeterince işlenmeli, sınavlarda sorulmalıdır. Testle yapılan seçme sınavlarında anlamaya bu kadar ağırlık verileceğine biraz da kelime grupları ve yabancı kelimelerin Türkçeleri işlense.

Siyasi ortamda duyduğum kelimelerden biri de *racon kesmek*. *Racon* (ragione), İtalyanca bir kelime. Bizde *racon kesmek*, siyaset dilinde daha çok “olumsuz durum yaratarak aleyhte hüküm vermeye kalkışmak, yönlendirmede bulunmak” anlamında kullanılıyor. *Bir işin raconu* ise “yolu, yöntemi” demektir. Bu anlamda *işin raconu* yerine *yolu, yöntemi* uygun bir karşılık olur.

Devlet adamı, sözlerinin arasında *su kaynattı, kayış attı* gibi otomobilcilik terimlerini kullanıyor. Anlaşılan amaç, bir düşünceyi daha etkili vermektir. Bunların arasında *telefona sarılmak* gerçekten özgün ve canlı bir buluştur.

Çevremizde konuşulanlara gelince daha önceki yazılarımda da söz konusu ettiğim şu *yani* herkesin dilinde. Söze *yani* ile başlanıyor. *Ne yani, yok yani* vb. Bunun bir benzeri de *açıkçası*'dır. Gizli, mahrem veya iyi anlatılmamış bir söz söylemeden, böyle bir konuşma geçmeden *açıkçası* diye söze başlanıyor. Daha ayrıntılı anlatamadığımız konuları bu kez *açıkçası* sözünü kullanarak netleştirmeye çalışırız. *Açıkçası, yani* gibi dilde kullanım sıklığı yükselmiş boş laflardan biri oldu.

Bir diğeri *yemezler!* Kendisi bir durumu kabullenemeyeceğini söylemek istiyorken, bu niyetten önce kendini *Yemezler!* diye üçüncü çokluk şahısla ifade ediyor. *Bu davayı da yırttık* gibi sözlerle Türkçenin edebî özeliği bozuluyor.

Biraz Türkçeyle ilgilenmek, inceliklerine kulak vermek gerekiyor. Dili bir de kendi kendimize öğrenip geliştirmeliyiz. Yalnızca çevremiz ve yayın organlarıyla yetinmemeliyiz. Türkçede ne çok incelikler ne çok canlı anlamlar var, onlara kulak vermeliyiz. Ağrılarla yaşayan halk *göğüs ağrısı, bel ağrısı, bağırsak sancısı* ve yaradakini ise *sızı* ile ifade eder. *Ağrı, sancı, sızı* kelimelerinin kullanım yerleri farklıdır. Öte yandan *kalp ağrısı, kalp acısı, göz ağrısı, eski göz ağrısı* gibi bir de bunları mecaz anlamlarda kullanmışız. Şu mecazlı ifadelere, buradaki canlılığa, çekiciliğe (cazibe) bakınız. Zaman zaman Türkçedeki anlam çeşitliliğine dikkat çekmeliyiz. Öğrencilerimize gerçek anlam, yan anlam, mecazlı ifade terimlerinin ne olduğunu örneklerle öğretmeliyiz. *Güzel Türkçe* bir şey ifade etmiyor. Dili sevdiren, yücelterek ortaöğretimde dildeki bu canlılığı, anlatım zenginliğini öğrencilerimize tattırmalıyız.